

KARYS IR KARAS LITERATŪROJE

(ESKIZAI)

La terre
Sans guerre,
C'est le Paradis,
Que le monde s'unisse!
Que le Ciel te bénisse,
Congrès de Paris.
Pacificus

Tokia telegrama autorius antrojo Lietuvių himno „Lietuviais esame gimę“, dr. Jurgis Zauerveinas pasveikino 1899 taikos kongresą Paryžiuje. Tačiau nei pacifistiniai linkėjimai, nei pacifistiniai kongresai, nei nusiginklavimo konferencijos nepajėgia ligi šiol karo pašalinti, ir Zauerveino linkėjimai telieka tik siekiamas idealas.

Karas nužymėjo visą žemės istoriją. Jis pripildė ir literatūrą — tautosakinę bei rašytinę ir gaudžių, ir herojiškų, ir kraujingų, ir išdavikiškų, ir grynai nelaimingų figūrų. Tų paveikslų charakteringumas suryškina kiekvienos tautos pažiūras ir emocijas, kylančias dėl karo, atskleidžia pačios tautos išgyventą dalį ir jos svarbiausias peripetijas. Kaip karys ir karas suprastas lietuvių poezijoje?

Restauruotas karžygys

Dabar pažįstamoje lietuvių tautosakoje svarbiausias objektas yra šeimos sudarymo etapai. Karo dainų iš peržiū-

rėtų rinkiniuose 4325 tėra apie 290, vadinasi, netol 7%. O tokio herojinio, karinio epo, kaip graikai, prancūzai ar rusai, lietuviai visai neturi. Neturi ne dėl to, kad nebūtų buvę herojiški. Blaškydamiesi nuo marių link marių, dangindamiesi į Maskvą ir gindamiesi vakaruose, lietuviai rodė daug heroizmo. Apie jų žygius turėjo būti dainuojama ir sekama. Bet kada aukštasis luomas atitrūko nuo lietuvių kalbos ir lietuviškų tradicijų, o žemąjį luomą pajungė baudžiava, senosios dainos nutrūko ir nyko. Nebuvo, kas jas saugotų.

Tos herojinės didybės mūsų praeitininkai ieškojo bent Lydos, Trakų, Vilniaus... pilių griuvėsiuose, aukse ir sidabre, levuose ir ristuose žirgeliuose, dunojėliuose ir svečių šalelėse, kurios tebeglūdi mūsų dainose ir padavimuose. Kaip Trakų ežere griuvėsiai restauruojami į didingiausią Lietuvos senovinę pilį, taip iš tautosakos nuolaužų apie karžygius Krėvė yra restauravęs herojinius Lietuvos karius ir milžinus.

Jo *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* herojai nėra žemdirbiai žmonės, kurie vengia bet kokių suiručių. Jie medžiotojai, nuotykių ieškotojai, neramios dvasios žmonės, vandravotojai po svetimas šalis, kaimynus plėšiantieji, o į savo pilis jie grįžta tik poilsio, kaip briedžiai į laužus, kaip vanagai į lizdus.

Jų dvasia nesudėtinga. Trys jausmai juose įsikeroję: garbė, meilė, laisvė. Bet fizinės galybės milžiniuose ir tie jausmai reiškiasi milžiniški. Dėl garbės, dėl meilės, dėl laisvės jie visko išsižadės. Dėl garbės jie kraują lies, karus kariaus. Pamilę moterį, pamirš tėvus, karingumą, žudys nekaltus, savo laisvės nebrangins, net pasirinks pražūtį („Gilšėj!“), nors šiaip ryšis pats mirti, žudys savo mylimąją, kad nekęstų belaisvio paniekos (Zubrys). Vidurinių amžių Europos herojus jie prašoka savo primityvumu.

Valstybinių jausmų ir siekimų, net vasalinių jie dar neturi. Net Šarūnas, niokodamas kraštus ir žudydamas pačius artimuosius, to vieno tenori — garbės. Dainavoje turi

būti viena saulė ir jis vienas Dainavos valdovas. Bet iš Šarūno pasąmonio iškyla kartais ir aukštos jo karų idėjos — sujungti visą kraštą, kad jam nebūtų baisūs nei lenkai, nei gudai, nei kryžiuočiai. Ta valstybės kūrimo idėja įprasmina kruvinuosius žygius. Bet ji dar tokia neryški, kad nežinia, ko daugiau tame karyje: ar tuščios kerštaujančios savigarbos, ar valstybinio susipratimo.

Tų herojinių kario figūrų mėgino ir kiti restauruoti (Pietaris, Maironis, Gužutis, Putinas), bet niekas su tokiu priartėjimu prie liaudies kūrybos, niekas su tokiu giliu įprasminimu, niekas su tokiu kūrybiniu entuziazmu.

Pavergtos Lietuvos kareivėlis

— Praėjo laikai, išnyko girios, nuskurdo žmonės — nebeliko ten didvyrių milžinų, kur gyveno senovėje...

Lietuviškas dainas dainavo žemasis luomas, liaudis. Jos gyvenimas tekėjo siaura vaga, kaip Nemunas iškirtus miškus. Interesai neplatūs. Daugiausia šeimos sudarymas ir jos gyvenimo rūpesčiai. Daugiausia tos rūšies ir dainų pridėjo. Apie herojinius žygius ir svajoti negalėjo. Karas jaudino tiek, kiek jis sudrumsdavo ramaus ūkininko gyvenimą. Nė viena profesija nenukentės nuo karo taip, kaip žemdirbys. Nė viena profesija netrokšta rimties ir pastovumo taip, kaip ūkininkas. Totorių, rusų, švedų, prūsų, prancūzų antplūdžiai tegalėjo palikti jam tiktai karčius atsiminimus. Dar liūdnesnius, kada kareiviai rankiota iš baudžiauninkų, kada ponai nepatinkamus vyrus atiduodavo į kariuomenę, kada kareiviai net naktimis juos gaudydavo ir gabendavo kažkur į pasvietį visiems 25 metams — ar galėjo būti herojiškai nusiteikęs karys ir jo namiškiai?

Šito visuomeninio fono akivaizdoje aiškėja visiškai pakitęs charakteris minčių ir emocijų, kuriomis liaudies dainos yra apipynusios ir kario, ir karo sąvokas.

Tipinga karo daina: tėvas augina sūnelį; ateina žinia apie

karą; bernelis atsisveikina su tėvu, motina, seselėm, mergele, ramindamas parsiųsias gromatėlę, dovanėlių, pats parjošias; pristoja prie karaliaus vaikelio; kovoje kritęs siunčia žirgelį su mandierėle, kepurėle; seselės belaukdamos kalne duobelę išstovėjo, tvorėlę nurymojo; liūdna.

Kitos dainos tik išplėtoja atskirus čia suminėtus variantus, kiek papildo.

Koks skirtingas šių dainų pasaulėvaizdis palyginti su herojiškuoju kariu! Bernelis, tas būsimasis karys, dar iš mažens žino, kad jis auga tėvui užvadėlis, karaliui kareivėlis. Bet jis nenori kareivėliu būti, kardelį nešioti, „o tai aš noriu artoju žiu būti, žagrelę vartoti“ (A. J. II. 629). Tiesa, jis mėgsta pavandravoti su žirgu. Bet tai tik bręstančio vyriškumo apraiška, kaip tas pats vyriškumas prasimuša „subatvakariais“ bernų dainomis ir „vandravojimais“. Dainos bernelis ūkininkas, žemdirbys; jis savas prie dalgelės ir šėmų jautelių. Nuo ten jį dažnai ir pavaro gulbės į karą joti, ar ponas su šaltyšiais, slapčia susitarę, viena nakčia ėmė, rišo ir į kantungą varė. (A. J. I.223).

Jo, kaip ir herojiškojo kario, visuomeniniai jausmai dar neišbudę. Bet jis ir neužsidaro taip pačiam savyje, kaip garbės apsvaigintas herojus. Jo visuomeninis jausmas ribojosi šeima. Su ja giliai suaugęs. Ištraukti iš šeimos yra didžiausia jam ir namiškiams nelaimė. Dėl to ir suprantamas dainoje graudus atsisveikinimas, bloga savijauta — vienišumas karo tarnyboje. Retai kada dainos karys eina ar joja drąsiai, jaunuoliškai besišvaistydamas, kad visi kaimynai žiūrėtų ir visos miesčionkėlės dabotųs. Dažnai net plintą pasistatę, kartais pasirėmę, o šilkių burkužėlėm ašarėles šluosto (A. J. II. 624). Karingumo nedaug. Labai retas gali pasigirti:

O aš iškirtau
Šimtą kariuomenės
Aš jaunas kareivužėlis
Karaliaus dragūnėlis (A. J. II. 1087).

Bet kitas ir visai nesivaržo prisipažinti:

O dar neprijoiau
Nė Lietuvos,
Sutikau kazokus
Be šaudyklių.

Atėmė iš manęs
Bėrą žirgą,
Ištraukė iš manęs
Šviesų kardą.

(A. J. II. 1088)

Karo disciplina jam nepakeliama. Prašosi vaduojamas iš nevalios.

Tai nėra kovotojas.

Jau daugiau heroizmo parodoma tose dainose, kurios dainuojamos ne vienaskaita, bet daugiskaita, ne apie vieno likimą, bet apie visų. Jose kariai ir ulioja, ir su kardeliais švaistosi, lenkus į turmą ima, duoda prancūzui ar prūsui į kailį (A. J. 1162, 1167). Bet tokių, palyginti, nedaug. Jos aiškiai naujesnės, neišsišlifavusios.

Visuomenė patį kareivį nedaug tegerbia. Matyt, svetimųjų kariuomenių įtakoj kareivio iš viso prisidingi. „Gera sakė mano motinė, neklausyki šelmių kareivėlių“ (A. J. 301). Kareiviai ir patys pasisako dūmoją „o kaip mes, o kaip mes mergužės prigausim“ (A. J. 107). Vis dėlto merginoms patinka kareivis, — primityvaus skonio žmogui blizganti uniforma visados imponuoja, — bet ištekti nori tik už artojo.

Daugiausia karo dainų turi dzūkai — iš 551 dainos prof. Krėvės-Mickevičiaus rinkinyje yra apie 50 kariškų. Maždaug tiek pat M. Lietuvos Kalvaičio rinkinyje. Mažiausia rytiečių — Niemi ir Sabaliausko rinkinyje iš 1459 nr. tik 25 pažymėtos kariškos. Dzūkai labiau susidūrė su rytais, su gudais. Į ten vis rengiami žygiai. Tenai joja ir Šarūnas karalius. Bet narsumo, agresijos, heroizmo nematyt. Dzūkų dainos tokios

skausmingos, liūdnos, liūdnos, tikras karo siaubo išgyvenimas. Tos pačios dainos žemaičiuose jau yra netekusios karingumo, pavirtusios šeimos, meilės dainomis. Lietuvos vakaruos dainuojama apie prūsus, austrijokus, Bonapartą — į ten rengiami žygiai. Čia daugiau kuopinių dainų, daugiau net vokiško pasaulėvaizdžio ir vokietizmų kalboje.

Tie nedideli lokaliniai skirtumai nenutrina charakteringųjų dainos kario žymių — jis ne karo žmogus, jis tik baudžiauninkas ūkininkas, kuriam karas svetimas.(1)

Iš tokio karo dainų pasaulėvaizdžio išvada, kad lietuvis iš viso nekaringas, būtų klaidinga. Tai tik pasaulėvaizdis, kaip matyti, vieno laikotarpio. Antra, lenkų, rusų, na ir prūsų pulkuose, lietuviai nedažnai begalėjo dainuoti lietuviškai. Tas dainas dainavo namiškiai, ypačiai moterys. Jų nuotaika daugiausia ir išreikšta. Tuo tarpu apie realų lietuvių kareivį, bent apie prūsų lietuvių, žinoma, kad jie buvę pagarsėję stiprūs kareiviai, aukšto ūgio, dėl to ir į Berlyno gvardiją juos rinko.

Nors liaudis nesukūrė karingos poezijos apie karą, bet ji sukūrė gilią, estetingą karo poeziją. Stipriai išgyventas ir poetiškai išsakytas esti atsisveikinimas, kareivio vienišumas, kuriame jis teturi draugą kardelį ir plintelę, sesių ir motinos laukimas bei gedėjimas, kario žuvimas. Žinomi jau seniai dainos sintetiški vaizdai, kaip karo baisumai išreiškiami nepaprastai stipriai, bet sykiu švelniai. O koks vėl naiviai realistiškas ir toks poetiškas bernelio bendravimas su žirgeliu, kuris parneš žuvusio brolio mandierelę ir kepuraitę.(2)

Laisvos Lietuvos karys

Atėjo laisvos dienos. Formavosi pirmieji Nepriklausomos Lietuvos pulkai. Visai naujos aplinkybės, nauja psichologija. Karys ne prievarta ėjo, bet dažnas savanoris. Jam nereikia į svetimas šaleles keliauti. Žino, už ką kariauja.

Pokarinio žmogaus visuomeninis jausmas platesnis; jis nėra taip nė prie šeimos priaugęs. Dėl to ir atsisveikinimas negali būti tokis graudus. Nauji išgyvenimai, nauji net dainininkai, dainos kūrėjai. Nebe moterys, pasilikusios namie, bet patys kariai eina su daina. Net specialūs menininkai dainininkai gastroliuoja po kariuomenės dalis.

Naujojo atmosferoj ir dainos turi būti naujos. Pirmaisiais nepriklausomybės metais dainuojamos senosios dainos, bet jose kinta ištisi posakiai ir nuotaika. Naujos dainos kario pasaulėvaizdyje mažta asmeniniai interesai, auga pilietinė patriotinė sąmonė. Kenčiančio baudžiauninko nuolanki psichologija kinta į sąmoningo asmens psichologiją. Vergas virsta sau žmogum. Jis žino, kad jis kovoja dėl Lietuvos, jis pasitiki savo jėga. Tas naujas žmogus geriausiai galima pajusti iš pačios dainos:

Aš kareivis Lietuvos,
Turiu pajėgos drąsios,
Aš kovodamas narsiai
Ginsiu šalį atkakliai.

Mane priešas nors užstos,
Kels jau lazda ant galvos,
Aš jiems duosiu pamatyti,
Kaip reik ginklą suvaldyti.

Mano tėviškė maža,
Bet galinga jos dvasia,
Nors spaudžia ją kietai vargai,
Neliūsta jos sūnai.

Trypė Lietuvą ilgai
Rusai, lenkai, vokiečiai,
Bet dabar tegul bandys, —
Juos pamokys lietuvys.

Vargas slėgė jį piktai,
Pančiai kaustė jį kietai,
Bet dabar jau to nebus,
Ašei ginsiu lietuvius.

Ginklo valdomo stipriai
Nepadėsiu aš lengvai,
Nors man skirta bus kapai,
Bet geriau gyvens vaikai.
(Norkus: *D. Karo laikų liet. dainos*. 179 N).

Ne tiek patį kareivį dabar dainuoja, kiek Lietuvos reikalus. Kreipiamą drąsą prieš rusus, kolčakininkus, bet ypačiai prieš lenkus. Prieš Pilsudskį paleidžiama dainelė pamfletėlis. Prisimenami kritę karžygiai — Lukšys dainoje išeina iš kapo ir pareiškia: geriau laisvam kautis ir kovoje žūti, negu visą amžių gailiu vergu būti. Patriotinės publicistikos, agitacijos retai kuri daina išvengia šiame kovų laikotarpyje.

Vadinas, atgyja tam tikra herojiškoji dvasia. Ji daug aukštesnė už pirmojo herojiško karžygio dvasią, nes jį jau sąmoninga, ne vien instinktyvi, ji kovoja ne dėl savo garbės ar kito savo intereso, bet dėl aukštesnių tikslų.

Šitas nepriklausomybės kovų tarpas rado išraišką ir beletristikoje (Vienulis, Paukštelis, Švaistas). Joje kario ideologija tokia pat.

Kovų dienos praėjo. Prasidėjo ramus kareivinės darbas. Kovų dienų dainų, dainuojamos ir naujos. Jose prisimenamos tautos aspiracijos — Vilnius, Klaipėda, jūra, bet ypačiai jau epiškai apdainuojama kareivio butis pulke, nuo atvykimo į pulką — iki išeina atsarginis. Aprašinėjamas tas momentas, kuris taip šykščiai buvo atvaizduotas senosiose dainose. Aprašomas rajonas: ginklas žvanga, blizga šautuvai, kardai, dainos, plinta draugiškumas, vienybė. Aprašoma sargyba, žygiai — naktį, pūgoje, manievrai su

tankų, motorų žviegimu, kulkosvydžių tratėjimu. Specialinės dalys: ulonai joja, merguželių akys juos lydi, vykstantiems mojuoja; artileristas pasakoja apie šovimą, aviatoriaus lėktuvas kai pakyla, mergužėlės gėlėm moja, o dujininkai: vasaros naktis, užia plieno indai, dujų bangas vėjas neša, priešas žemėj lindi. Pagaliau atsarginis atsisveikina su šautuvėliu, durtuvėliu ir su pasididžiavimu grįžta į tėviškę.

Visos tos dainos su aiškia optimistiška nuotaika, patriotine tendencija.

Šita nauja karo dainų ideologija jau siekia ir naujos poetinės formos. Tiesa, dar daug jų seka senosiomis, kai kurios maironine eiliavimo forma. Bet žymi dalis (bent kariuomenei išleistame dainų rinkinyje *Dainuojam*) jau imasi dabartinės lyrikos formos.

Visai natūralu. Pats skonis neprisiimtų, jeigu tą naują pasaulėvaizdį mėgintų išdėstyti liaudies dainų senovine forma. Bet poetinė šitų dainų vertė dar toli gražu neprilygsta baudžiauninko liūdnomis dainoms. Ilgainiui atkris daugybė publicistinių ir retorinių šapų, ir paliks keliolika svarių ir švarių poezijos grūdų.

Taikos metu kariai, ypačiai viršesnieji, įėjo herojais ir į beletristiką (Putinas, Ramonas). Jie traktuojami kaip ir visa mūsų laikų šviesuomenė, kurioj įžiūrima apsčiai karjerizmo ir ypačiai sumiesčionėjimo.

Karo filosofija

Liaudies poezija neieškojo gilesnės karo prasmės ir priežasčių. Ji skaitėsi su pačiu faktu ir tereagavo emocijom: linksma ar skurdu. Šviesuomenės raštai eina toliau. Gilesnės karo prasmės ieškoti ypačiai pastūmėjo Didysis karas.

Jau Vaižgantas nesitenkino, rodydamas karo baisumus, tuos pačius, kaip ir liaudies dainos: karas atima tėvams sūnus. Vaižgantas parodė, jog karas turi ir gilios dorinančios prasmės: širdis valo, širdis dezinfekuoja, artimo kentėjimais

pažadindamas žmoniškumą ir užuojautą („Rimai ir Nerimai“, „Antimilitarininkas“ ir kt.).

Bet giliausiai karo priežasčių ieško Vydūnas (*Gaisras*). Karas yra priešingybė visatos esmei, priešingybė tikrajai žmogaus prigimčiai. Visatoj ir žmogaus prigimties palinkimuose matyti kūrybos pradas, o karas yra kūrybos naikinimas. Iškrypus žmogaus prigimčiai, pačiam savęs nepažįstant — atviras kelias į karą. Dėl to *Gaisro* įeigoje ant apgriuvusio graikų dievnamio angos parašyta: Pažink save! Šviesveidis Moksleivis susirūpinęs, — kad pagaliau pradėtume tik tirti, iš kur ir kam ir kas žmogus? Žinot, kas žmogus? Save supraskit!

Bet senas Mokslininkas tariau jau viską supratęs ir kartoja pozityvistų tezę: yra tik tai, kas paveikia jusnis. O nieko šiaip daugiau. Vadinasi, ir žmogus yra tik kūnas, medžiaga.

— Nėra taip! Ir negali būt! — sako Šviesveidis Moksleivis. Bet jo niekas negirdi, visi pritaria Mokslininkui, jį kilnoja, juo seka. Pozityvistinės jo filosofijos įtakoj kuria bedvasės mašinos amžių. Garlaiviai sušvilpia ir plaukia, traukiniai bėga, lėktuvai aplink pasaulį skrieja. Dirbama patranka. Bematant baigta. Vyras, ant jos pasilypėjęs, sušunka! — Toje mašinoje sukaupia visa mūsų galia!.. Ir dabar su tokia mašina mes nebeapveikiame! — Dabar pasaulio mes galingiausieji!

Tik Šviesveidis Moksleivis:

— Iš jūsų dvasios ir širdies išaugo mašinos!... Bet ar patiems širdies dar liko?... Naikinti norit priešą savo mašina. Bet mašina naikins ir jus! Bejėgiai ir be galios suteškesit! Raudonuokite! Nerykaukit! Raudokit!

Žmogus, nesupratęs savo esmės, pasidavė savo žemajai prigimčiai, tapo jos vergu. O toji prigimtis rengia kerštą.

— Tarnausim jam, kol bus kuklus! Bet į puikybę kylanti — pavergsime! Tas kerštas — tai paties žmogaus svai-

gulingas toliau pasidavimas, kuris stumia karo glėbin:

— Mes norim karo! Todėl jis turi būt!

— Bet žmonės jo nenori! Neeis į karą.

— Mes skelbsime, kad reikia gint aukščiausiuosius žmonijos reikalus!

— Nepatikė! Nebėr senų laikų!

— Kam čia derėt! Kam aiškintis! Mes norim karo! Norim platesnių kraštų!

Tokia filosofija sukūrė karui palankią psichologiją. Kilo karas, ir žmonės save pražudė. Auga nauja karta. Ta pati tragedija kartojas. Bet iš kariaujančių jau atsiranda vienas, kuris nusijuosia kardą ir sako:

— Ko karui reikia, visa aš metu! Be ginklų žengsiu į gyvenimą, pasitikėdamas savo galiomis! Nūnai žmonijoje jos viešpataus! Jas reik augint ir kurti ateitį.

Vydūnas giliai pažvelgė į tikrąsias karo priežastis — į paties žmogaus sugedimą. Tai mūsų dienų netikros kultūros padaras. Jis parodė ir išeitį — ugdyti pačiame žmoguje žmoniškumą: sugebėjimą apvaldyti savyje materialinės prigimties egoizmą ir palenkti jį dvasiniam pradui. Jo žodžiai įgauna ypatingos reikšmės mūsų metais, kada senoji Atenė, ginkluota ietimi, vedusi vyrus į kovą, įkvėpusi valstybės vyrams išmintingas kalbas, auginusi taikos metais alyvos medžius, šiandien vis labiau išstumiamą raudonojo Marso, kuris temoka ietimi svaityti. Šių dienų nervingumas yra Vydūno *Gaisro* žmonių pamišimas. Jis ypačiai apima didžiąsias valstybes. Mažosios neturi tos didybės manijos, kuri reikalauja dar didesnės galios ir erdvės. Jos tenori apginti ir išlaikyti savą teritoriją. Tam jos ir stiprina savo ginamąsias pajėgas.

Lietuvių ir tautosaka ir rašytinė literatūra taikos dvasią ypač yra saugojusi. Tiesa, herojiškasis parodydavo savo agresijos, kaimynus plėšdamas. Bet užtat jo likimas liūdnas. Pavergtos Lietuvos karys visais jausmais purtos nuo karo.

Laisvos Lietuvos karių dainose vengiama agresingumo. Nematyti jokios neapykantos kitoms tautoms, krašto priešams. O jeigu dainuoja apie karingumą, tai tas karingumas yra ne puolamasis, bet ginamasis.

Lietuvių tautos karo dievaitis Kovas buvęs ženklinamas žirgu arba gaidžiu. Stovinčioj tarp erelių lietuvių tautoj paskutiniu laiku per ypatingą meilę mūsų kariuomenei ir prabilo gaidžio budrumas saugoti savo ribas ir žirgo prisi-derinimas, pavojui ištikus, šuoliais tempti patranką, o pavojui praėjus — žingsniu traukti dirvoj arklą.